

ДОСЛІДЖЕННЯ КРИПТИ № 3 ПІД БЕРНАРДИНСЬКИМ КОСТЕЛОМ У ДУБНІ

У 2004 році у діючому кафедральному соборі св. Миколая¹ у Дубні для встановлення труб системи опалення у долівці молільної зали було прокладено ряд вузьких і неглибоких ровиків. В ході цих робіт у ровику, що пролягав на відстані 4,17 м на схід від західної стіни, виявлено фрагмент ребра людини. У цьому ж місці простежено підвищену пухкість ґрунту і глибоку щілину. Припускаючи можливість існування на даній ділянці молільної зали підземного мурованого гробівця, у 2005 р. було проведено археологічні дослідження (рис. 1). Розкопки 2005 року є продовженням планомірного вивчення бернардинського костелу, здійснюваного у попередні польові сезони (1995, 1997, 2000, 2002, 2003) [Гупало, 2005, с. 388–399].

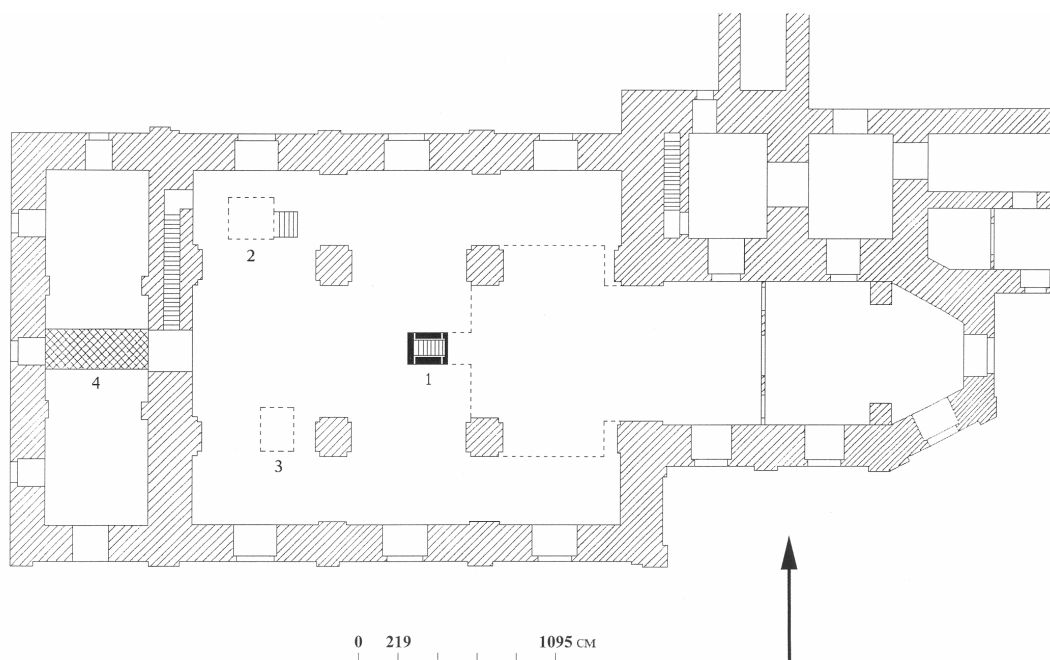

Рис. 1. Дубно. Бернардинський костел. Загальний план з 1865 р. Умовні позначення: 1 – крипта 1, розкопки 1995, 1997, 2000 рр.; 2 – крипта 2, розкопки 2002 р.; 3 – крипта 3, розкопки 2005 р.; 4 – розкоп 1/2003 р.

Fig. 1. Dubno. Bernardynian church. General plan from 1865

Розвідковий розкоп 2² заклали на відстані 3,82 м на схід від західної стіни і 2,25 м на захід від південно-західної колони храму. З огляду на те, що роботи проводяться у діючому соборі, існують зрозумілі обмеження щодо площі розкопу. При цьому плиткове покриття долівки заздалегідь обумовлювало параметри розкопу, величина якого залежала від кількості знятих плиток. Як наслідок, поверхня розвідкового розкопу первісно виносила 1,1×2,5 м. Однак надалі, по мірі виявлення об'єктів, доводилося розширяти розкоп, прирізаючи незначні ділянки. В цілому досліджено поверхню загальною площею 7,78 м² (рис. 2).

¹ Це колишній бернардинський костел Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії.

² Прийнято загальну нумерацію розкопів у межах усього бернардинського комплексу. Розкоп 1 було закладено у притворі в 2003 р. [Гупало, 2006, с. 166–184].

Стратиграфія. Нашарування ґрунту в межах усього розкопу простежені до материка, який виступив на глибині 1,50 м у північній стінці і на глибині 2,06 м у південній стінці котловану³.

Долівку церкви вкривають плитки сірого кольору, витесані із каменю (рис. 3). Їх розміри неоднакові: найбільші зі зразків виносять 47,5×48 см при товщині 5 см. Плитки викладені на сипкий шар будівельного сміття потужністю 15 см, який складався із порошкоподібної субстанції сіро-білого кольору, насиченої трісочками, дрібними камінцями і товченою цеглою. Цей шар умовно позначений як “прокладка”. Нижче знаходився ще один шар будівельного сміття товщиною 30 см у вигляді сірого ґрунту, перемішаного з грудками розчину, каменем-вапняком та битою цеглою. Цей шар умовно позначений як “подушка”. Обидва шари будівельного сміття виступили в якості підсипки під плитчасту долівку храму. “Подушка” була викладена просто на давню денну поверхню, тобто на темно-сірий збитий ґрунт (чорнозем), який при зачистці відшаровувався пластинками-лусочками. Цей суцільний шар чорнозему, потужністю 83 см, залягав аж до рівня передматерика (на глибину 1,33 м). Передматериковий шар у вигляді щільного сіро-бежевого суглинку виступив на глибині 1,33–1,50 м, його товщина не перевищувала 20 см. Нижче знаходився материк – дуже щільний жовто-бежевий суглинок, насичений вапняковими конкреціями. У передматериковому шарі і верхньому шарі материка відзначено численні сліди кротовин.

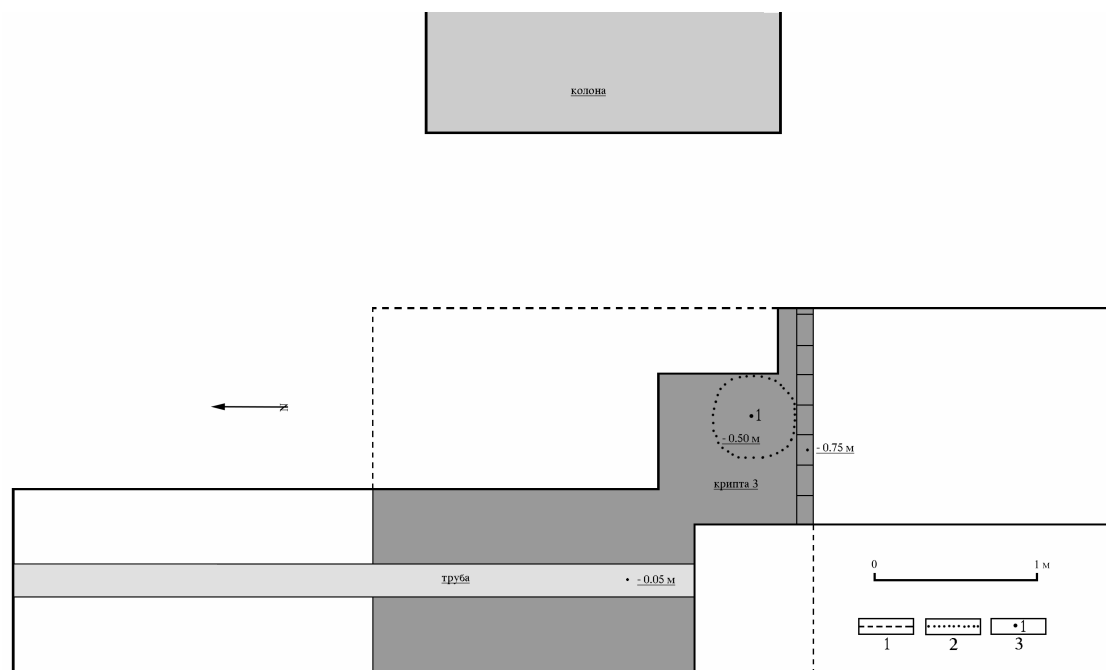

Рис. 2. Дубно. Бернардинський костел. Загальний план розкопу 2/2005 р. Умовні позначення: 1 – підземна проекція обрисів криття 3; 2 – контури ями-шурфу; 3 – знахідка. Знахідка: 1 – фрагмент стінки сіро лощеного горщика з зовнішньої поверхні криття на гл. 0,50 м

Fig. 2. Dubno. Bernardynian church. General plan of excavated area 2/2005

У профілях розкопу, особливо північному (рис. 3), чітко фіксуються перерізи могильних ям. Заповнення останніх складає надзвичайно пухкий, майже порошкоподібний світло-сірий ґрунт. Цікаво, що верхній край ям не виходить за межі “подушки” із будівельного сміття, тобто простежені могильні ями були викопані тоді, коли вже існував насипний шар сірого ґрунту, перемішаного із будівельним сміттям.

³ Глибина подана відносно сучасного рівня долівки храму.

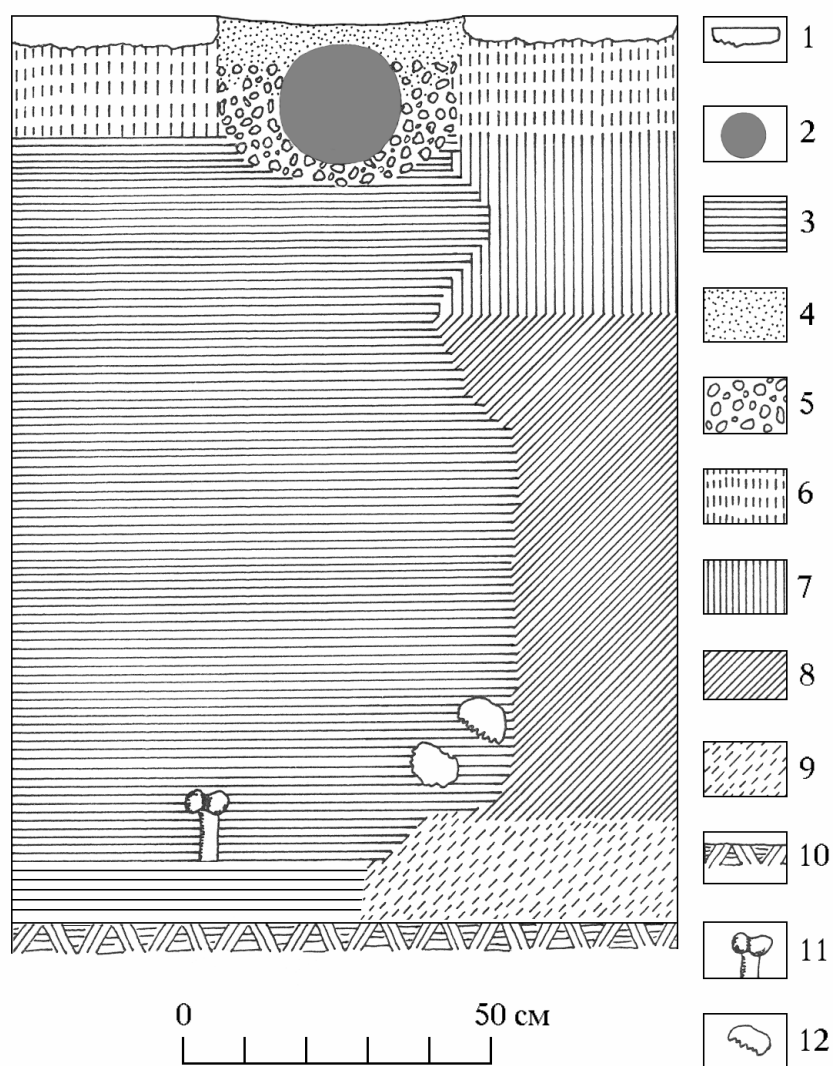

Рис. 3. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. Переріз північної стінки. Умовні позначення: 1 – кам'яна плитка долівки храму; 2 – труба системи опалення приміщення; 3 – сірий пухкий ґрунт заповнення могильної ями; 4 – пісок; 5 – дрібний гравій; 6 – шар будівельного сміття у вигляді порошкоподібної субстанції сіро-білого кольору, насиченої трісочками, дрібними камінцями і товченою цеглою; 7 – шар будівельного сміття у вигляді сірого ґрунту, перемішаного з грудками розчину, каменем-вапняком та битою цеглою; 8 – чорнозем; 9 – передматериковий шар; 10 – материк; 11 – фрагмент стегнової кістки; 12 – уламки людського черепа

Fig. 3. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Cut of northern wall

Починаючи з глибини 0,65 м по усій площі розкопу почали траплятися розрізнені, потрошені і зітлілі людські кістки, а також струхлявілі тріски від домовин. Водночас на різних рівнях аж до материка фіксувалися сліди знищених могильних ям у вигляді неодноразових перекопів, які проявлялися безформними плямами. Усе це – рештки більш давніх зруйнованих поховань, що походять як із середньовічного цвинтаря при костелі св. Андрія, що функціонував на цьому місці ще за довго до появи бернардинів [Гупало, 2006, с. 166–184], так і з поодиноких

поховань, здійснених під долівкою храму вже у час функціонування безпосередньо бернардинського костелу.

Характеристика поховань

В межах розкопу 2 зафіксовано низку ґрунтових поховань, кілька з яких було досліджено, інші, в силу технічних обставин, залишилися нерозкритими. За глибиною залягання останків виділено три рівні поховань. Майже усі поховання репрезентують ґрунтові безінвентарні тілопокладення у дерев'яних трунах, як правило, із західною орієнтацією.

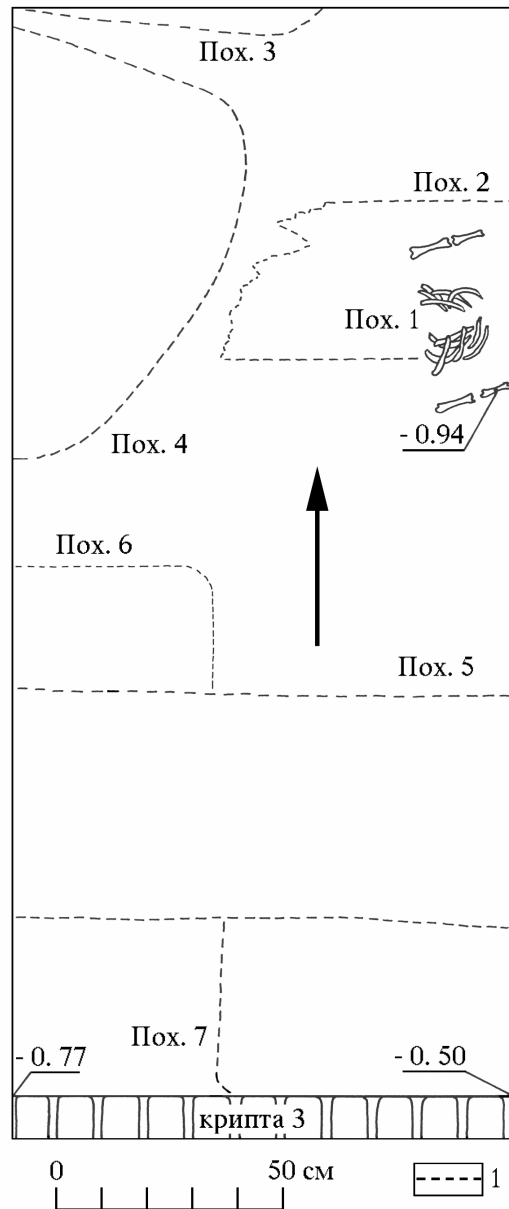

Рис. 4. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. План 1 рівня поховань (гл. 0,50–0,94 м). Умовні позначення: 1 – контури більш давніх могильних ям

Fig. 4. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Plan of first level of burials (depth 0,50–0,94 m)

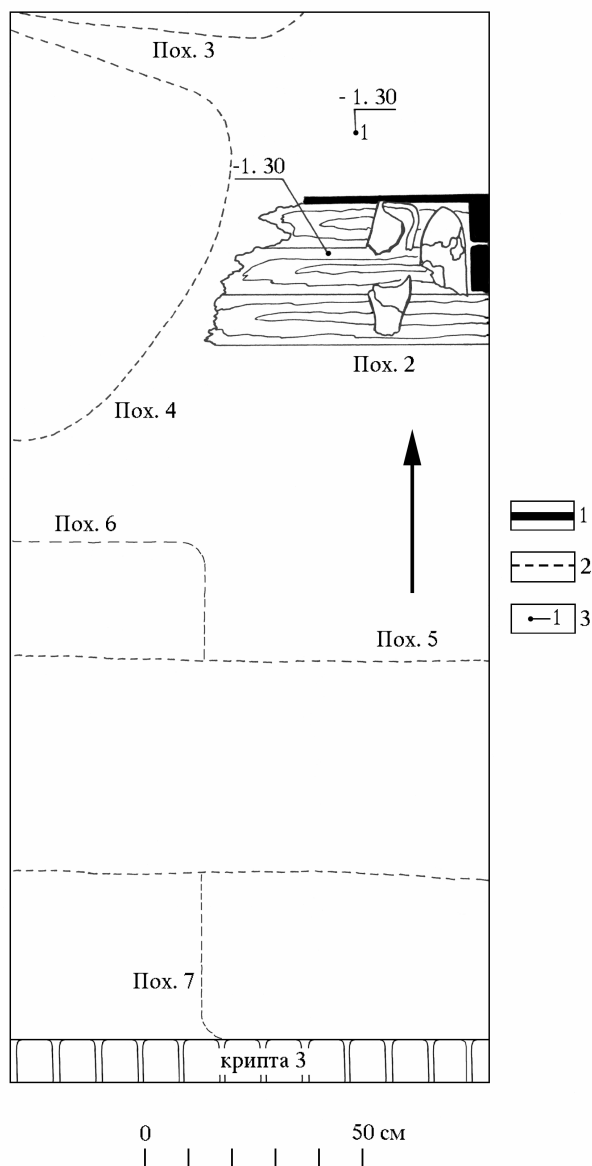

Рис. 5. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. План 2 рівня поховань (гл. 1,15–1,30 м). Умовні позначення: 1 – бічні стінки дерев'яної домовини; 2 – контури пізніших поховань; 3 – знахідки. Знахідка: 1 – фрагмент горщика

Fig. 5. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Plan of second level of burials (depth 1,15–1,30 m)

1 рівень (гл. 0,50–0,94 м). На цій глибині окрім розрізнених кісток зафіксовано лише одне поховання (рис. 4).

Поховання 1. Останки виступали зі східної стіни у північно-східному куті розкопу. Розчищено лише кістки рук і ребра. Довжина кісток плеча 9 см, передпліччя – 7,5 см. Череп відсутній. Тазові кістки та кістки ніг залягали за межами розкопу. Судячи з розмірів рук, можемо припускати, що це останки немовляти. Це єдине поховання, де відсутні будь-які сліди труни. Небіжчик був похований у випростаному положенні, горілиць, руки укладені вздовж тулуба.

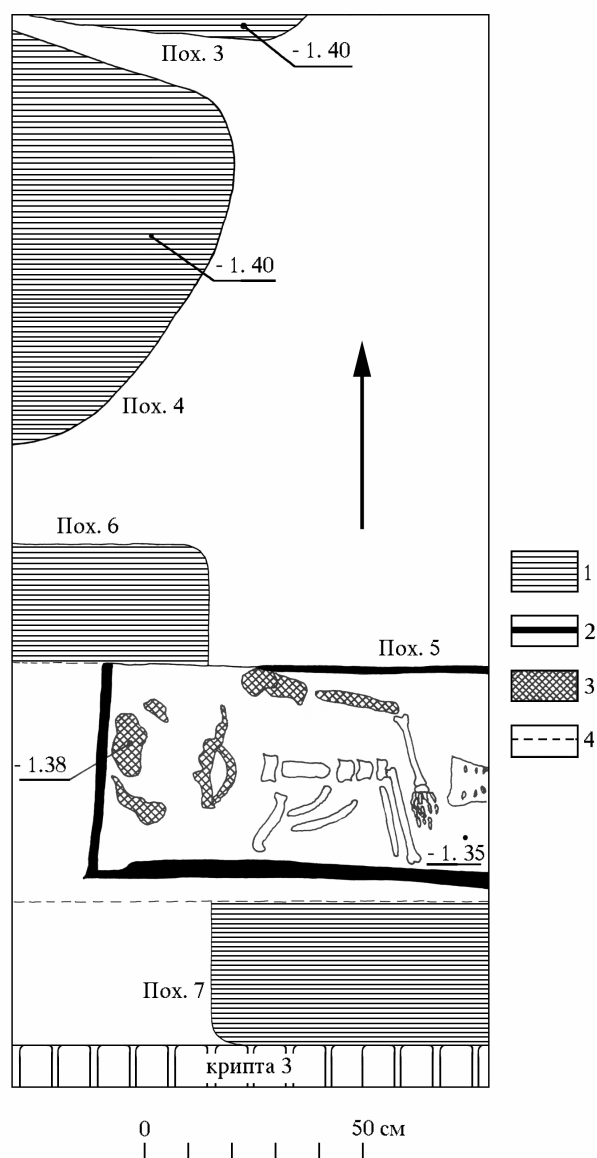

Рис. 6. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. План 3 рівня поховань (гл. 1,35–1,40 м). Умовні позначення: 1 – сірий пухкий ґрунт заповнення могильних ям; 2 – бічні стінки дерев'яної домовини; 3 – кальциновані кістки; 4 – контури могильної ями поховання 5

Fig. 6. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Plan of third level of burials (depth 1,35–1,40 m)

У південній стінці розкопу на глибині 0,50–0,77 м виступив ряд суцільної цегляної кладки на вапняному розчині. Цеглини, укладені по осі розкопу, утворювали дугастий, склепінчастий вигин по лінії захід-схід.

2 рівень (гл. 1,15–1,30 м). На цій глибині відзначено ще одне поховання, яке залягало на глибині 1,30 м також на північно-східній ділянці розкопу (рис. 5).

Поховання 2 знаходилося глибше на 36 см під похованням 1. Збереглася лише нижня частина домовини в ногах (дно шириною 34 см, збережена довжина 65 см, бічні стінки і

торець), де *in situ* лежали стопи з рештками шкіряного взуття чорного кольору. Більша частина домовини була знищена пізнішим похованням 4.

На відстані 15 см на північ від поховання 2 на цьому ж рівні (гл. 1,30 м) зафіксовано уламок горщика (рис. 5, 1; 10, 1).

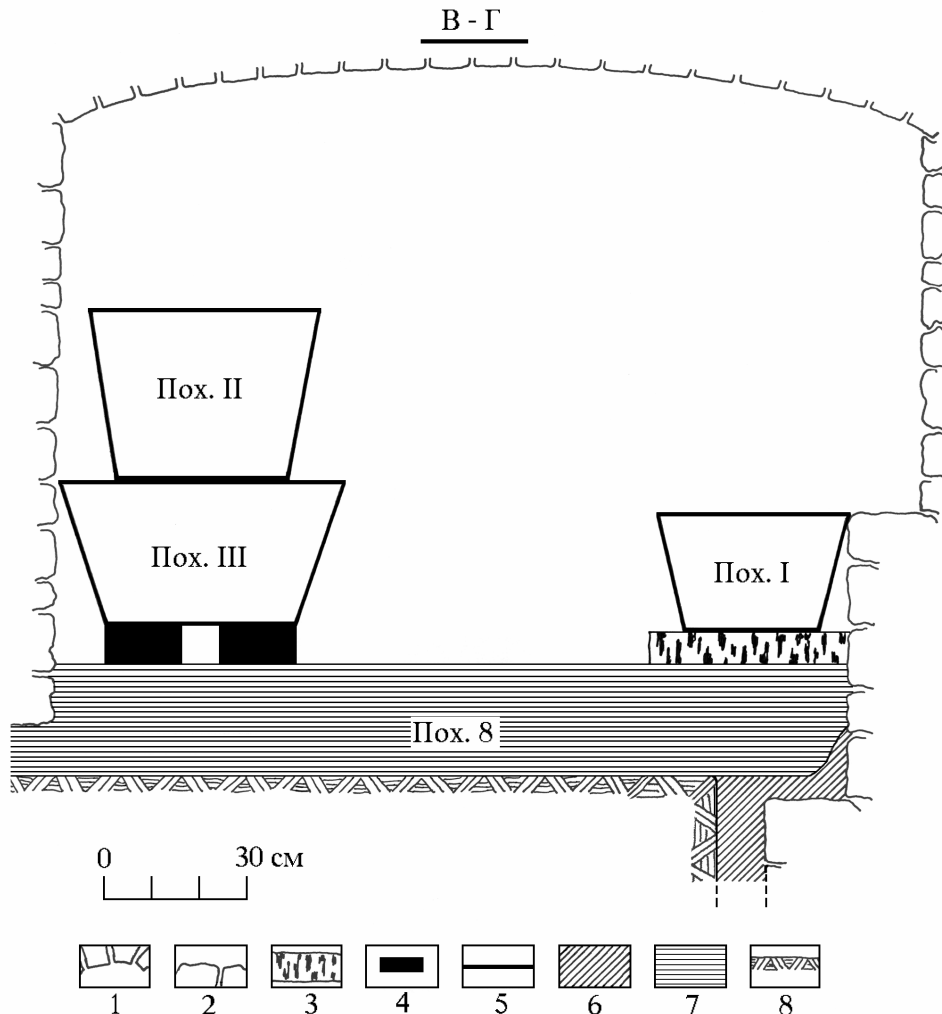

Рис. 7. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. Крипта 3. Переріз В-Г по лінії захід-схід. Умовні позначення: 1 – цегляна кладка; 2 – кам’яна кладка; 3 – березова колода; 4 – цеглина; 5 – стінки дерев’яної домовини; 6 – чорнозем заповнення котловану колони костелу; 7 – сірий пухкий ґрунт; 8 – материк

Fig. 7. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Crypt 3. Cut В-Г from west to east

У північній стінці розкопу на глибині 1,15–1,20 м виступили рештки розтрошеного черепа, а на глибині 1,30 м – майже вертикально вкопана у ґрунт стегнова кістка дорослої людини (рис. 3). Ці останки залягали у сірому пухкому ґрунті заповнення пізнішої могильної ями поховання 3, яка, найімовірніше, знищила згадані останки.

У південній стінці розкопу відзначено продовження зафіксованої на першому рівні цегляної кладки, яка вже утворювала суцільну стіну. Це дало підставу попередньо окреслити даний об’єкт як можливий гробівець, який умовно позначили як крипта 3.

3 рівень (гл. 1,35–1,40 м). У цьому горизонті відзначено чотири поховання (рис. 6).

Поховання 3. Зафіксоване у вигляді профілю могильної ями у північній стінці розкопу (рис. 3). Верхній край її фіксується на глибині 0,20 м від денної долівки храму, а контури дна – на глибині 1,40 м. Нижній край могильної ями лише на 6 см заходив у розкоп. Простежена при

цьому довжина стінки ями, 0,82 м, засвідчила, що це її бічна, довша сторона (при врахуванні західної орієнтації). За межами розкопу, при зондуванні пухкого заповнення ями стверджено наявність домовини, яку з технічних причин залишили не дослідженою.

Поховання 4. Майже впритул до могильної ями поховання 3 прилягала могильна яма поховання 4 (рис. 6), більша частина якої знаходиться під західною стіною розкопу. Північно-східний кут могильної ями поховання 4 зафіксовано на відстані 5–15 см від ями поховання 3. Верхній край могильної ями поховання 4 простежений на глибині 0,20 м від денної долівки храму. У її пухкому (аналогічному до поховання 3) заповненні відзначено залишки зруйнованого поховання (чи поховань). Контури дна могильної ями продовжують фіксуватися і на глибині 1,50 м на рівні материка. Зондування заповнення могильної ями підтвердило наявність домовини, яка повністю була опущена в материк. З огляду на те, що труна залягає поза межами розкопу, вона залишилась не дослідженою. Загальна орієнтація поховання 4 скерована по лінії північний захід–південний схід.

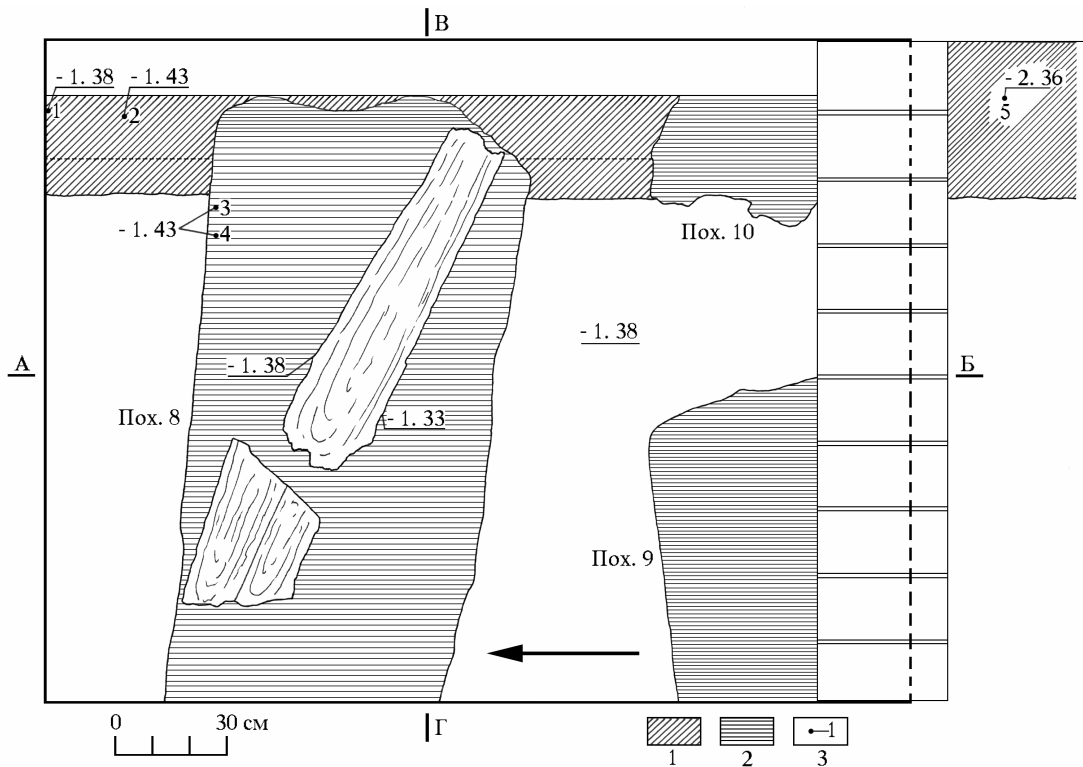

Рис. 8. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. Крипта 3. План гробівця і місцезнаходження більш давніших об'єктів. Умовні позначення: 1 – чорнозем заповнення котловану колони костелу; 2 – сірий пухкий ґрунт заповнення могильних ям; 3 – знахідки. Знахідки: 1 – фрагмент стінки поліхромної полив'яної посудини; 2 – фрагмент денця сіролощеного горщика; 3 – крем'яний відщеп; 4 – фрагмент стінки ліпного горщика; 5 – фрагмент вінець ліпної мисочки
Fig. 8. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Crypt 3. Plan of tomb and location of ancient objects

Поховання 5. У південній частині розкопу, на відстані 0,18 м від західної стіни розкопу і 0,40 м від північної цегляної стіни крипти 3, на глибині 0,20 м від денної долівки храму зафіксовано контури пухкого заповнення могильної ями (як з'ясувалося – тієї, де простежувалась глибока щілина і де було виявлено фрагмент людського ребра). Заповнення ями містило, як і вище згадані могильні ями, рештки знищених поховань. На глибині 1,35–1,38 м знаходилося поховання у домовині (рис. 6). Останки майже повністю кальцинувалися. Збереглася лише кісткова тканина правої ключиці, двох ребер, обох передпліч, лівої кисті та

тазових кісток і кількох хребців. Небіжчик лежав горілиць, головою на захід, руки, зігнуті у ліктях, були укладені на животі паралельно одна одній. Поховання розчищене до рівня тазових кісток, решта виходила за межі східної стіни розкопу. Ширина домовини в головах 0,45 м, досліджена довжина 0,90 м.

Поховання 6. Під похованням 5 на глибині 1,40 м відзначено контури могильної ями більш раннього поховання 6, яке майже повністю залягало під західною стінкою розкопу і, з огляду на це, не досліджувалося.

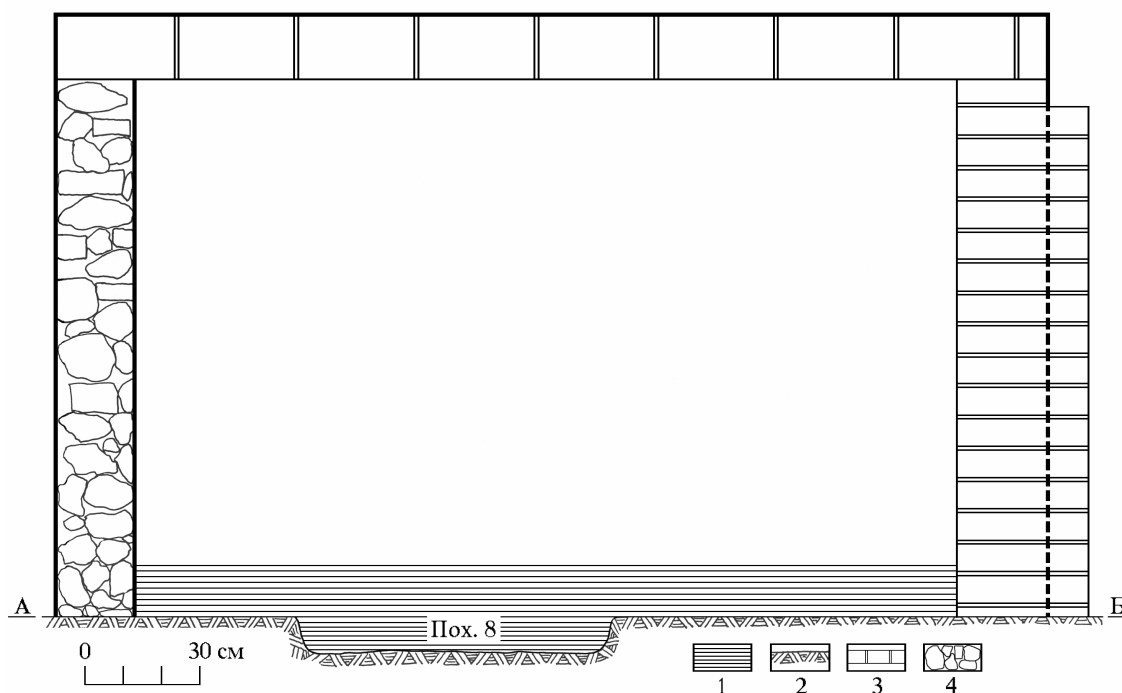

Рис. 9. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. Крипта 3. Переріз А-Б по лінії північ-південь. Умовні позначення: 1 – сірий пухкий ґрунт; 2 – материк; 3 – цегляна кладка; 4 – мішана кладка із каменю і уламків цегли

Fig. 9. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Crypt 3. Cut A-B from north to south

Поховання 7. Під похованням 5 на глибині 1,40 м простежено контури могильної ями, заповненої пухким сірим ґрунтом. Вона виходила за межі східної стінки розкопу і була частково знищена як похованням 5, так і північною стіною крипти.

Площа розкопу на глибині 1,50 м зачищена на рівні материка. Слідів інших поховань не виявлено.

Здобуті матеріали дозволяють зробити наступні висновки. Отже, наявність могильних ям, що перетинають нижній шар підсіпки під долівку храму (“подушку”), свідчить про існування ґрунтових поховань, які здійснювалися в межах костелу і, звідси, – пов’язані безпосередньо з функціонуванням бернардинського храму (поховання 1, 3, 4, 5). Згідно останнього акту візитації костелу станом на 1855 р., у храмі ще існувала давня кам’яна долівка [Опись..., 1855]. В ході перебудови бернардинського костелу у православний собор (1875–1876) вона була замінена лещадною плиткою [Гарутінова, 1996, с. 25], що збереглася до наших днів. Ці дані дозволяють пов’язувати нижній шар будівельного сміття (“подушку”) із спорудженням первісної долівки у бернардинському костелі, а верхню “прокладку” – із перестиланням долівки вже у час функціонування православного Свято-Миколаївського собору. Таким чином, є підстави вважати, що могильні ями, які перерізають “подушку”, але

знаходяться під “прокладкою”, були викопані у діючому бернардинському костелі, тобто, впродовж 1629–1855 рр. (від часу побудови до ліквідації бернардинського монастиря)⁴.

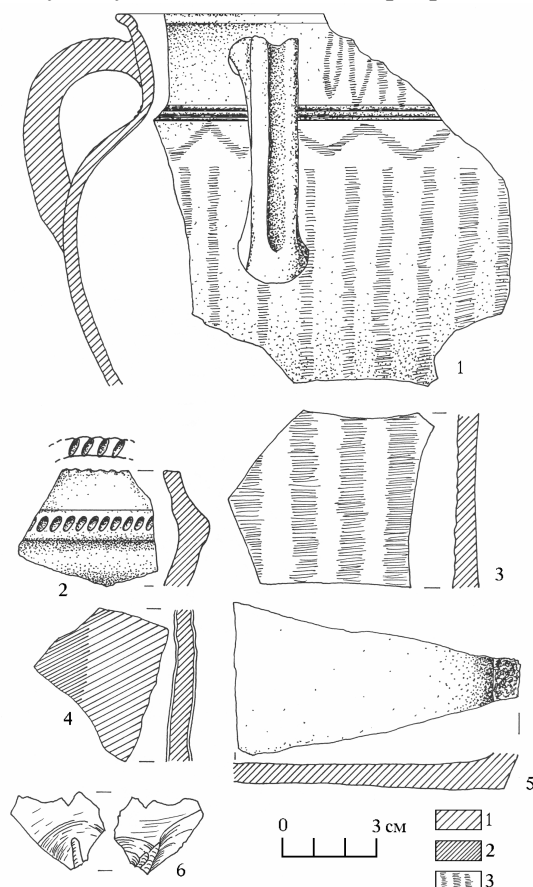

Рис. 10. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. Речовий матеріал: 1 – із культурного шару на гл. 1,30 м; 2 – із заповнення котловану колони костелу (поблизу південної стіни крипти 3) на гл. 2,36 м; 3 – із зовнішньої поверхні склепіння крипти 3 на гл. 0,50 м; 4 – з під північної стіни крипти 3 на гл. 1,38 м; 5 – із заповнення котловану колони костелу (поблизу східної стіни крипти 3) на гл. 1,43 м; 6 – із заповнення поховання 8 на гл. 1,43 м. Умовні позначення: 1 – полива коричневого кольору; 2 – полива кремового кольору; 3 – лощений орнамент

Fig. 10. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Artefacts: 1 – from cultural layer on the depth 1.30 m; 2 – from infill of the pit (column of church) near southern wall of crypt 3 on the depth 2.36 m; 3 – from external surface of arch-roof of crypt 3 on the depth 0.50 m; 4 – under northern wall of crypt 3 on the depth 1.38 m; 5 – from infill of pit (column of the church) near eastern wall of crypt 3 on the depth 1.43 m; 6 – from infill of burial 8 on the depth 1.43 m

Підкостельні поховання знищили низку давніших могил, які могли бути здійснені як в часі функціонування костелу, так і до його побудови.

Проте присутність у притворі храму поховань, пов’язаних із передбернардинським цвинтарем [Гупало, 2006, с. 166–184], дозволяє відносити до нього також і знищені поховання у розкопі 2005 р. (принаймні частину з них). Звідси, очевидним є факт, що давнє кладовище охоплювало велику площу, ймовірно, увесь пагорб, де згодом розмістився бернардинський монастир. Таким чином, у часі здійснення ґрунтових поховань слід розрізняти дві фази: першу,

⁴ Будівництво костелу було розпочате у 1617 р. і завершене у 1629 р.

пов'язану із цвинтарем при дерев'яному костелі св. Андрія (андріївську) – 2 половина XVI ст. – 1629 р., і другу, пов'язану з костелом при монастирі оо. Бернардинів (бернардинську) – 1629–1855 рр.

* * *

КРИПТА 3. Цегляну кладку північної стіни крипти 3, що виступила у південній стінці розкопу, простежено до рівня материка на гл. 1,50 м. Для визначення контурів гробівця вирішено було продовжити розкоп у південному напрямі і таким чином розкрити споруду по зовнішній поверхні склепіння (рис. 2). На відстані 1,60 м від північної стіни крипти, на склепінні зафіксовано скупчення битої цегли. Воно залягало одразу під “прокладкою” долівки храму. Цим цегляним боєм була заповнена яма діаметром 0,96 м і глибиною 0,30 м. Та обставина, що яма перерізає “подушку” із будівельного сміття але перекривається “прокладкою”, дозволяє пов'язувати її з “бернардинською” фазою функціонування костелу. Це підтверджує знахідка на дні ями фрагмента кружального горщика, який залягав на зовнішній поверхні склепіння крипти (рис. 2, 1; 10, 3). Після вибирання заповнення ями з'ясувалося, що стінки її південної частини залягали безпосередньо над краєм склепіння крипти. Можливо, це пояснює сам факт наявності описуваної ями. Припускаємо, що яма слугувала своєрідним шурфом, за допомогою якого шукали край (вхід) у давно засипану крипту.

Для розкриття південної стіни крипти необхідно було розширити площу розкопу. Однак з огляду на вище згадані обмеження щодо розкриття долівки храму, розкоп продовжили у південному напрямі лише на 1,80 м, тобто, настільки, щоби зручно було викидати землю з котловану. На цій ділянці материк залягав на глибині 2,06 м; поверх нього знаходився потужний шар сірого ґрунту, перемішаного із будівельним сміттям (у вигляді битої цегли і каменю-вапняку), який сягав рівня “прокладки” (але не перерівав її) під плитковою долівкою храму. Згаданому ґрунту притаманний характер перевідкладення і, найімовірніше, ці нашарування слід трактувати як заповнення, яким було засипано спуск у крипту.

На розчищеній зовнішній поверхні склепіння, у північній та південній стінах крипти не простежено жодних отворів, що свідчило на користь цілісності гробівця. З метою дослідження вмісту крипти вирішено було пробити отвір шириною 1 м у південній стіні (фото 1). Гробівець містив три поховання (рис. 7).

Поховання I. В результаті первісного огляду усипальниці з'ясували, що вона наполовину (ділянка при вході) засипана світло-сірим ґрунтом, в якому траплялася ціла і у фрагментах цегла-пальчатка темно-червоного кольору (фото 2). Зверху на цьому насипі знаходилися розрізнені кістки (стегнові, тазові). З під насипу при східній стіні виднілася нижня частина домовини, яка впиралася у північну стіну крипти. Труна була встановлена по осі північ-південь, тобто, вздовж крипти. На перший погляд домовина видалася пустою, не мала віка. Натомість дві зміщені дошки, що явно походили від віка домовини, лежали по діагоналі гробівця, нависаючи над згаданою труною. Під північною стіною крипти виднілися гомілкові кістки та ребра, розкидані хаотично. Звільнивши домовину від насипного ґрунту, з'ясували, що вона пуста, тобто, не містила останків. Отже, кістки, що залягали на купі землі, а також були згромаджені попід північною стіною крипти, найімовірніше, походять із цього знищеного поховання, умовно позначеного як поховання I.

Труна поховання I мала довжину 196 см, була оббита ворсистою (оксамит?) тканиною червоно-вишневого кольору, від якої залишилися окремі клаптики, що розсипалися при дотику. Усі дошки домовини по периметру оббиті цвяшками з округлими головками діаметром 25 мм. Зберігся трапецієподібний торець нижньої частини труни (його розміри 40×29×25,5 см), на зовнішній поверхні якого цвяшками з округлими головками діаметром 25 мм вибиті ініціали “PK”. Домовина нижньою частиною була встановлена на березовій колоді, затесаній зверху (рис. 7); в головах колоди не було. Рівень ґрунту, на якому була покладена березова колода (тобто, денна поверхня долівки крипти), знаходився на глибині 1,25 м від кульмінації внутрішньої поверхні склепіння. Таким чином, загальна висота крипти виносила 1,25 м.

Домовина поховання I впритул прилягала до сходинок-подібного виступу шириною 14 см, який було влаштовано вздовж усієї східної стіни гробівця.

Серед скупчення кісток під північною стіною виявлено фрагменти шовкового одягу. Збереглися клаптики тканини з облямівкою із вузької шовкової тасьми, що походили від жупана. Останнє виразно вказувало на те, що це поховання належало чоловікові. Судячи із розташування домовини, небіжчик був орієнтований головою на південь, що обумовлювалось загальним планом крипти.

Під домовиною поховання I залягав пухкий сірий ґрунт, насичений окремими струхлявленими трісочками. Цей шар був настільки м'який, що значно прогинався під ногами. При зачистці поверхні долівки під труною (вірніше, під березовою колодою, на якій стояла труна), у ґрунті глибше на 2 см знаходився уламок струхлявілої дошки, який, очевидно, походив від давнішого, знищеного поховання.

Поховання II. Під західною стіною крипти виявлено два поховання, труни яких було встановлено у два яруси, одна на одну (рис. 7). Нижня домовина (позначена як поховання III), аналогічно як і труна поховання I, була присипана ґрунтом із будівельним сміттям. Зверху на похованні III знаходилася труна поховання II, яка була встановлена поверх завалу ґрунту із будівельним сміттям і не була присипана землею.

Домовина поховання II збереглася повністю. Її розміри виносили 172×37×27 см; розміри трапецієподібних торців: в ногах – 35×28×25 см; в головах – 48×36×36 см. Уся поверхня труни (окрім дна) була оббита шовковою тканиною золотистого (первісно, мабуть, червоного) кольору, за допомогою цвяшків з округлими головками, розташованих по периметру дошок. Поховання належало чоловікові. Останки збереглися дуже погано – майже усі кістки кальциновані (фото 3). Небіжчик лежав не потривожений, головою на південь, руки складені на животі одна паралельно другій. Під головою знаходилася тканина, переплетення ниток якої творило ріденьке плетиво. Ця злегка зібгана тканина прикривала шар зілля, що було, неначе подушка, укладене під головою. Шар зілля вкривав також усе дно домовини.

Ідентифіковано вбрання, у яке був споряджений покійник – це шапка, жупан, чоботи. Однак при дотику тканина розсипалася на порошок. На голові небіжчика збереглося густе сиве волосся, підстрижене “під макітру”.

Під останками зафіксована частина парамана із шовкового мішечка; всередині було зашите щось округле, як кільце, але м'яке (через значне знищення тканини знахідку не вдалося реставрувати).

Поховання III. Під похованням II знаходилося поховання III, домовину якого встановили впритул до західної стіни крипти (рис. 7). Майже на всю довжину (окрім нижньої частини в ногах) труна була присипана сірим ґрунтом з численними уламками цегли-пальчатки. Очевидно, під тиском ґрунту пласке віко, що складалося із трьох дошок, прогнулося, а дошки злегка розсунулися, утворивши щілини. Через останні у поховання потрапило стільки землі, що останки майже повністю (окрім нижньої частини) були вкриті ґрунтом. Труна мала розміри 160×32×40 см, торець в головах – 60×40×30 см, в ногах – 36×33×19 см. Домовина була оббита червоною шовковою тканиною – репсом (переплетення ниток якої утворювало рубчик) за допомогою бронзових цвяшків з округлими головками, розташованими по периметру кожної дошки. Крім цього, посередині віка аналогічними цвяшками було викладено косий хрест, обабіч нього, а також над ним (в головах) і під ним (в ногах) викладено рівнораменні менші хрестики із п'яти цвяшків.

У домовині знаходилися останки жінки. Небіжка лежала у випростаному положенні (ліва нога злегка зігнута в коліні), головою на південь (обличчям повернута вліво), руки, зігнуті у ліктях, долонями накладалися одна на одну на грудях в області серця. Кістки на ділянках, не прикритих одягом, майже повністю кальцинувалися.

На покійниці добре збереглося вбрання. Вона була одягнена у сукню, голову вкривали два чепці. Плечі небіжки огортала тонка тканина (що зітліла до стану павутинки), яка сягала пояса, вкривала корсет, проходила попід лівою рукою, а її призбираний у складки край вільно

лежав на стінці труни. Сукня була довгою настільки, що прикривала ноги, на яких не виявлено жодних слідів взуття.

Під корсетом на грудях покійниці знаходився маленький параман. Він мав квадратну основу із атласу, оторочену грубим срібним шнуром. Усе дно труни вкривав шар зілля. Домовина кутами була встановлена на цеглинах, викладених на шар сірого пухкого ґрунту (рис. 7).

Повністю дослідивши поховання III, здійснили генеральну зачистку поверхні крипти на глибині 1,25 см від кульмінації склепіння. На цьому рівні в якості долівки гробівця виступав сірий ґрунт, на тлі якого не простежено жодних об'єктів. За допомогою зачисток тонкими зрізами знімаємо нашарування сірого пухкого ґрунту. На глибині 1,38 м від кульмінації склепіння крипти виступив материк у вигляді світло-жовтої щільної глини. Здійснюємо генеральну зачистку долівки крипти на рівні материка. Ближче до стику північної і східної стін крипти під кам'яною кладкою виявлено фрагмент полив'яного начиння (рис. 8, 1; 10, 5).

На фоні материка відзначено контури заглиблених об'єктів (рис. 8), які виявилися залишками могильних ям поховань, що передували побудові крипти 3.

Поховання 8. Могильна яма прямокутної форми розміром 78×167 см знаходилася посередині гробівця вздовж осі захід-схід (рис. 8). Її заповнення складалося із сірого ґрунту, перемішаного з грудками материкового суглинку і окремими трісочками від струхлявілих домовин. Західний край ями перекритий західною стіною крипти, натомість східний край сягає сходинок-подібного виступу при східній стіні. На глибині 1,33–1,38 см від кульмінації склепіння зафіксовано дно дитячої домовини розміром 100×25×18 см, що залягало по лінії північний захід – південний схід. Ширшим кінцем дошка скерована на захід, що вказує на загальну орієнтацію поховання. На цій же глибині в межах ями знаходився уламок торця від великої труни, яка, найімовірніше, первісно містила останки дорослої людини (рис. 8). Поряд виявлено залишки останків (два ребра, фрагмент колінного суглоба). У північно-східному куті могильної ями, на глибині 1,43 м зафіксовано фрагмент стінки ліпного горщика і крем'яний відщеп (рис. 8, 3–4; 10, 6). Дно могильної ями зачищене на глибині 1,50 м від кульмінації склепіння (рис. 7; 9). Характер знахідок і форма об'єкту дозволяють розглядати останній як залишки зруйнованого, більш давнього, ніж крипта, поховання.

Поховання 9. У південно-західному куті крипти зафіксовано контури ями з прямим кутом, поверхня якої повністю перекрита південною стіною крипти (рис. 8). Обриси цієї ями виходять за межі розкопу. Заповнення ями аналогічне до заповнення могильної ями поховання 8. Зондуванням стверджено наявність у ямі домовини. З огляду на те, що могильна яма займала у крипті незначну поверхню (шириною 38–46 см, довжиною 73 см), поховання залишили недослідженим.

Поховання 10. У південно-східному куті крипти зафіксована пляма сірого пухкого ґрунту, аналогічного як у похованнях 8-9. Загальна, близька до прямокутної, форма об'єкту і заокруглені кути свідчать про те, що це залишки могильної ями, ширина якої виносила 48 см (рис. 8). Зондуванням стверджено наявність домовини. Більша частина могильної ями окрім того, що виходила за межі розкопу, була ще й перекрита південною стіною гробівця. Поховання залишили не дослідженим.

Об'єкт 1 (котлован колони костелу). Найбільше питань викликали плями, зафіксовані у північно-східному, південно-східному кутах крипти (рис. 8) та за межами гробівця при його південно-східному куті. Характер заповнення цих об'єктів є тотожний – це чистий чорнозем насиченого чорного кольору. Після зачистки дна поховання 8 з'ясувалося, що східний край цієї могильної ями частково накладався на більш давній об'єкт, а її заповненням присипало шар чорного ґрунту (аналогічна ситуація відзначена щодо поховання 10). Таким чином, в результаті усунення стратиграфічних прошарків пізнішого походження (пов'язаних з копанням могильних ям) було встановлено, що вздовж усієї східної стіни крипти тягнеться смуга чорного ґрунту шириною 28 см, виходячи за межі гробівця на 60 см. Біля східної стіни крипти у цьому ровику на глибині 1,43 м знаходився фрагмент денця гончарного горщика і грудка залізного шлаку

(рис. 8, 2; 10, 5). На глибині 1,40 м від стику стіни зі склепінням (або 1,55 м від кульмінації склепіння) у цьому ровику зафіксовано сходинку із каменю-вапняку (рис. 7).

Конструкція крипти 3. За зовнішніми параметрами загальна довжина гробівця виносила 2,56 см (рис. 2). Встановлено відмінності у структурі північної та південної стін крипти. Північна стіна гробівця була збудована із більших та менших шматків каменю на вапняному розчині, поміж які вкладено уламки цеглин темно-червоного кольору. Натомість південну стіну крипти вимурували винятково із цегли але іншого гатунку (рис. 9). Це були цеглини жовтого кольору розміром 33,5×17,5×6 см; одна із горизонтальних площин кожної з них маркована клеймом у вигляді літери "В". Південна цегляна стіна була змурована на усю ширину гробівця. Її звели без фундаменту, просто на материк, а цеглини, замість розчину, скріпили жовтою глиною. Від рівня материка на висоту 1,31 м цегла була укладена довшою стороною по осі крипти у такий спосіб, що утворювала назовні виступ шириною 10 см (фото 1). Дуга склепіння була закладена більшими та меншими уламками такої ж цегли.

Розміри внутрішньої поверхні крипти виносила: довжина – 2,36 м, ширина – 1,80 м, висота – 1,38 м до рівня материка і 1,25 м до рівня, на якому стояли домовини; стіни вертикальні; склепіння дугасте, висота дуги виносить 15 см (рис. 7; 9). Стіни крипти зведені без фундаменту, їх нижній вінець викладено на материк. Склепіння гробівця сформоване із цегли, розміри якої виносила 30×16×8 см. Цеглини укладені на вапняному розчині вертикально на довший торець. На напливах розчину залишилися чіткі сліди від дошок, якими первісно закріплювали ще вологу кладку.

Особливу увагу у конструкції крипти привертає східна стіна, повністю викладена із великих брил каменю. На відстані 95 см від кульмінації склепіння, або 80 см від верхнього краю стіни було влаштовано сходинко-подібний виступ шириною 14 см. Домовина поховання I була встановлена таким чином, що її віко знаходилося врівень із горизонтальною площиною виступу (рис. 7). Натомість вертикальна площина згаданого виступу перерізала нашарування сірого пухкого ґрунту, що залягав під трунами, тобто, долівку гробівця, і заглиблювалась у материк на 5 см. Отже, в цілому висота першого сходинко-подібного виступу виносила 60 см. При його основі, на глибині 1,55 м від кульмінації склепіння, знаходився ще один сходинко-подібний виступ. Його ширина виносила 17 см, а вглиб він простежений лише на 20 см. Обидва згадані виступи були викладені із каменю-пісковика і конструктивно становили складову частину східної стіни. Зі спорудженням цієї конструкції був пов'язаний ровик шириною 28 см, що залягав вздовж східної стіни крипти і виходив за межі південної стіни (входу) гробівця. На відстані 60 см від зовнішньої площини південної стіни крипти зафіксовано кут цього ровика, який продовжувався у східному напрямку (рис. 8). Таким чином, є підстави вважати, що ровик, виявлений вздовж східної стіни крипти, є залишком великого прямокутного котловану, викопаного у цільнику з метою спорудження описаної сходинкоподібної конструкції.

Вважаємо, що обидва вищезгадані сходинкоподібні виступи не були пов'язані із конструкцією крипти. Переконає у цьому другий, нижній виступ, який залягав у материк на глибині 27 см під похованням I. Судячи із розташування ґрунтових і наземних (криптових) поховань, перший верхній сходинко-подібний виступ також не мав у гробівці жодних функціональних навантажень. Виходячи з цього вважаємо, що східна стіна із сходинко-подібними виступами у досліджуваному комплексі крипти 3 є об'єктом первинного, а гробівець та ґрунтові поховання, що перерізають ровик котловану колони – вторинного походження.

На денній поверхні долівки храму на відстані 1 м на схід від східної стіни крипти знаходиться квадратна в плані колона розміром 2,16×2,16 м (рис. 2). Таких колон у костелі чотири. Жодна з них у своїй підземній частині ще не досліджувалась. Однак, при вивченні підв'ятарної крипти у 1995 і 1997 рр. було встановлено, що підземна частина ближчих до в'ятаря колон обумовлювала форму західної стіни гробівця. Враховуючи значну висоту підв'ятарної крипти (3,35 м), підземна частина колон була опущена нижче рівня долівки храму приблизно на 4 м і далі заглиблена в материк. Порівнявши ці дані з результатами розкопок 2005 р., вважаємо, що східна стіна крипти 3 – це підземна база колони храму. Виконуючи функцію несучої опори ця колона мала потужну основу-фундамент, сходинко-подібно

викладений із каменю-пісковіку на вапняному розчині. Таким чином, крипту 3 спорудили, використавши фундамент колони в якості однієї зі стін гробівця.

Періодизація об'єктів. Залишки котловану під фундамент колони (що зафіксовані у вигляді ровика вздовж східної стіни крипти) перекриті двома могильними ямами поховання 8 і поховання 10. Це свідчить про те, що дані поховання були здійснені тоді, коли фундамент колони вже спорудили, а котлован, відповідно, засипали чорноземом. Хронологічно згадані поховання могли здійснити не раніше завершення будівництва самого костелу, а власне, після 1629 р. Про практику здійснення поодиноких ґрунтових поховань у вже діючому костелі засвідчили також виявлені у північній частині розкопу 2 залишки поховань 1, 3–5. Поряд з цим, крипта 3 була збудована значно пізніше, ніж поховання 8 і 10, котрі вона перерізає. Цікавими є дані щодо практики, пов'язаної із руйнуванням давніх поховань. Ті з поховань, які лише незначною площею заходили під крипту (як поховання 9–10), залишали не зруйнованими. Однак якщо більша частина поховання потрапляла у котлован крипти - могильну яму вибирали до дна. Яскравим свідченням цього є поховання 8, могильна яма якого залягала посередині гробівця. Останки та дошки домовини вибрали але не дуже ретельно. На дні могильної ями залишили дно маленької (дитячої) труни (яка, мабуть, була вкопана у більшу, значно давнішу), а поряд торець від великої домовини, яка, судячи з розмірів, могла походити з даної могильної ями. Тут же знаходилися залишки останків: два ребра, фрагмент суглоба, колінна чашечка.

Отже, для спорудження гробівця на обраній ділянці храму насамперед викопали глибокий котлован, дно якого сягало твердого материкового шару. При цьому поховання, що потрапили у площу котловану і глибина могильних ям яких не сягала материка, або була лише на кілька сантиметрів заглиблена у нього, підлягали знищенню. Завершивши спорудження гробівця, його остаточно впорядковують, вирівнюючи долівку 15 см шаром сірого ґрунту.

Спочатку у крипті 3 встановили домовини із похованнями I і III. Кого з них поховали першим, сказати важко. Можемо лише припускати, що це було поховання чоловіка. Крипта знаходилася між двома вітварями і вхід до неї був доступний (для подальших родинних захоронень). У певний момент поховання було знищене (останки витрусили з домовини). Згодом у гробівці поховали жінку, однак цікаво, що знищене поховання чоловіка так і не впорядкували. Після цього крипту замурували, а вхід розібрали і остаточно засипали. Через деякий час виникла потреба захоронити у даному гробівці ще одну особу. З цією метою неподалік від колони зняли плитки долівки і викопали невеличкий “розвідковий шурф” – яму діаметром 50 см для виявлення краю склепіння. Після того, як вхід у крипту було знайдено, яму засипали уламками битої цегли і натомість викопали великий котлован, повністю відкриваючи вхід у крипту. Старий засипаний вхід розібрали і під західною стіною на поховання III встановили домовину з останками чоловіка (поховання II). Після цього крипту 3 остаточно замурують.

Аналіз та датування речового матеріалу

У розкопі 2 виявлено нечисленний речовий матеріал. Сім предметів (уламки ліпної та гончарної кераміки і крем'яний відщеп) походять із заповнення об'єктів. На цьому фоні виділяються артефакти, безпосередньо пов'язані із похованнями – взуття та одяг небіжчиків.

Ліпна кераміка. У заповненні котловану колони (за межами крипти 3) зафіксовано фрагмент ліпної мисочки (рис. 8, 5). Виріб виготовлений із добре відмученої глини без видимих домішок піску; випал нерівномірний плямами бежевого, сірого та чорного кольорів, на зламі – чорний. Посудинка має заглажену і лощену поверхню. Виріб біконічної форми; горизонтально зрізані і зглажені по краю вінця прикрашені овальними ямковими заглибленнями. На заломі тулуба сформовано слабо профільований валик, оздоблений аналогічними, як по вінцях, заглибленнями (рис. 10, 2). Датуються добою неоліту (маліцька культура – IV тис. до н. е.).

У заповненні могильної ями поховання 8 виявлено фрагмент стінки ліпного горщика (рис. 8, 3). Він виготовлений із добре відмученої глини без видимих домішок; випал тришаровий: ззовні і зсередини – бежевий, на зламі – чорний; поверхня виробу ретельно заглажена; товщина стінки – 7 мм. Попередньо датується добою неоліту (культура Вербковіце-Костянець або маліцька культура).

До цього ж часу, мабуть, слід віднести і *відщеп* із напівпрозорого волинського димчастого кременю (рис. 8, 4; 10, 6), що залягав у могильній ямі поховання 8 поряд із керамікою.

Гончарна кераміка. На рівні поховання 2, поблизу від залишків домовини знаходився фрагмент чорнолощеного горщика (рис. 5, 1; 10, 1). Уламок зафіксований у пухкому сірому ґрунті, що становив заповнення знищеної могильної ями (або кількох ям), контури якої в результаті численних перекопів виявилися остаточно зруйновані. Горщик був виготовлений із добре відмученої каолінової глини з домішками шамоту; випалений до білястого кольору на зламі і задимлений до чорного кольору на зовнішній та внутрішній поверхнях. Посудина має високу, майже циліндричну горловину зі злегка відігнутими назовні краями вінець. Вінця сформовані у вигляді валикоподібного потовщення, яке по зовнішньому краю сплюснене до ребра. Під вінцями прикріплений верхній край вушка, довжина якого сягає максимальної опуклості плічок. Уся поверхня горловини оздоблена лощеним візерунком у вигляді нерегулярної гостро-хвилястої лінії. При основі горловини горщик прикрашений прямолінійним орнаментом, виконаним тризубим гребінцевим зряддям. Під цим пасмом по верхній частині плічок нанесено лощений орнамент у вигляді хвилястої лінії. Решта поверхні плічок і тулуб начиння прикрашають вертикальні лощені пасма. Це тонкостінне (4 мм), рясно оздоблене, задимлене начиння, без сумніву, відноситься до категорії столового посуду. Чорнолощені та сіролощені вироби в асортименті гончарної продукції на території Волині з'являються вже у другій половині XVI ст. і масово поширюються у XVII ст. Поряд з цим серед відомого з розкопок археологічного матеріалу другої половини XVI – XVII ст. згадана форма горщиків зустрічається досить рідко. Дуже подібний зразок цілого начиння відзначено, наприклад, в керамічній колекції другої половини XVII ст., що походить з Підборецького монастиря під Дубном [Нурало, 1998, s. 235, гус. 6, 1]; уламки аналогічних чорнолощених горщиків зафіксовані на території замку у м. Дубні, у шарах, датованих монетами 1585–1624 і 1624–1792 рр. [Гупало, 1997, с.19–23, рис. 19, 6]; до вищеописаного горщика близькі за формою і декоруванням два цілі глеки, які зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї і широко датуються XVII ст. [Охріменко, Кучинко, Кубицька, 2003, с. 206, рис. 5, 30].

На зовнішній поверхні склепіння крипти 3 виявлено фрагмент стінки гончарного горщика (рис. 2, 1; 10, 3). Виріб виготовлений із добре відмученого тіста з незначною домішкою кварцового піску та дуже подрібненого шамоту; випалений у редуکتивній атмосфері до світло-сірого кольору, тришаровий на зламі і додатково задимлений; товщина стінки виносить 8 мм. Зовнішня поверхня виробу оздоблена широкими вертикальними лощеними пасмами. Датуються XVII ст.

Під кам'яною кладкою північної стіни крипти 3 знаходився уламок столового посуду (рис. 8, 1; 10, 4). Виріб виготовлений із каолінової глини, насиченої дрібнозернистим кварцовим піском; випалений в окислювальній атмосфері до білого кольору, одношаровий на зламі; внутрішня поверхня виробу вкрита поливою лимонно-салатового кольору, зовнішня поверхня оздоблена жовто-коричневою поливою у комбінації із кремевими плямами. Застосування різнокольорових полив на зовнішній та внутрішній поверхнях білоглиняного начиння відоме з другої половини XVI ст. Натомість поєднання жовтого (у різних відтінках) і коричневого (у різних відтінках) кольорів набуває популярності з кінця XVI ст. і поширюється у першій половині XVII ст. [Lelek, 2004, s. 42–44]. На території південної та центральної Польщі для аналогічної кераміки у цей час дослідники відзначають ще й максимальний розвиток асортименту білоглиняної продукції [Hadamik, 2005, s. 55–57; Trzeciecki, 2005, s. 73–74].

Біля східної стіни крипти 3 у заповненні ровика зафіксовано фрагмент денця горщика (рис. 8, 2; 10, 5). Виріб виготовлений з глини, насиченої дрібнозернистим кварцовим піском і дуже дрібними зернами шамоту; випалений у редуکتивній атмосфері до сірого кольору при одношаровому зламі і додатково задимлений; товщина денця – 7 мм. Датуються XVII ст.

Взуття. Виявлене у похованні 2 взуття збереглося до рівня щиколоток, тому важко сказати, чи це були чоботи, чи черевики (що більш ймовірно). Виріб мав звужений та

заокруглений носок, вузький бортик з п'яткою, що облягав стопу. Взуття було підшите тоненькою підошвою вісімкоподібної форми зі значним звуженням у третині її загальної довжини (рис. 11).

Відсутність каблука вказує, що це було м'яке взуття без підбора. Довжина підошви виносила 22,5 см. З огляду на маленький розмір, можемо припустити, що воно належало дорослій жінці або підлітку.

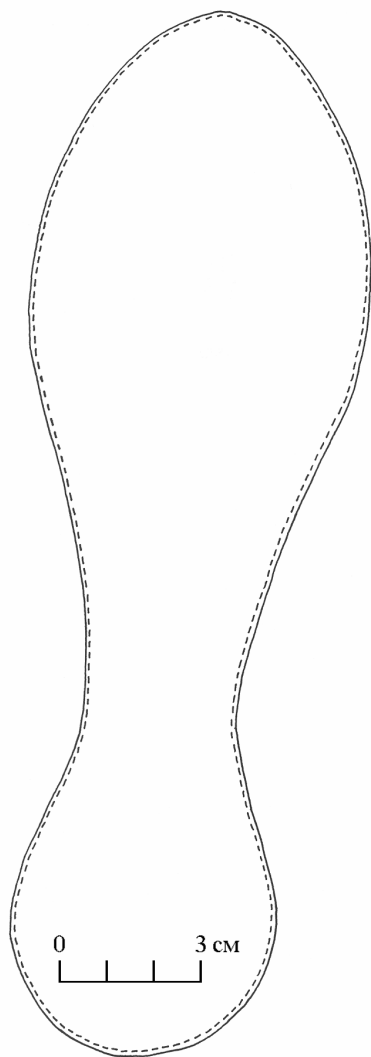

Рис. 11. Дубно. Бернардинський костел. Розкоп 2. Поховання 2. Підошва від шкіряного взуття
Fig. 11. Dubno. Bernardynian church. Excavated area 2. Burial 2. Sole of leather shoe

Стосовно крою пізньосередньовічного взуття відомо, що впродовж XVI ст. на теренах Польщі співіснували різні моделі. Так, на початку XVI ст. ще продовжували носити зразки готичного типу з видовженим і вузьким носком, в той час як у південній та західній Європі в моду почало входити взуття з дуже розширеними носками, т.зв. “качині дзьоби”. Проте найбільш поширеними у період 1500–1640 рр. було взуття східного типу – “бачмагі” або “башмаки”. Ця модель мала пласку підошву, видовжений і інколи задертий догори носок та довгі халяви. Відомі були ще й “бочкоркі”, висота яких сягала до кісточки [Turnau, 1991, s. 22–23]. Надійно датоване шкіряне взуття походить із розкопок на місці битви 1651 р. під Берестечком [Свешніков, 1993, с. 172, рис. 31]; ці зразки мали розширений носок. Таким чином, порівняльний аналіз показав, що жодна із вище згаданих моделей взуття не відповідає знахідкам із Дубна. При цьому слід зауважити, що у середині XVIII ст. входить у моду взуття на каблуках, якому притаманне різноманіття форм і матеріалу, з якого воно виготовлялось [Turnau, 1991, s. 54–55], тобто, у другій половині XVIII ст. формуються і розвиваються нові напрямки у моделюванні взуття. Звідси взуття із поховання 2 датується досить широко: друга половина XVII – перша половина XVIII ст.

Інший зразок взуття походить із поховання II у крипти 3. На ногах збереглися залишки взуття з тканини (сукна?), аналогічної до жупана, яка мала темно-зелений колір. Цією тканиною були огорнені гомілки на зразок халяв. Для взуття притаманний суцільний (без швів) крій нижньої частини, яку репрезентує звужений носок, бортик довкола п'ятки і м-подібний виріз на підйомі, до якого пришивалися халяви. Підошви не виявлено. Найімовірніше, дане взуття було спеціально пошите для покладення у домовину.

Головні убори. У похованні II голову небіжчика було покрито шапкою із ворсистої тканини темного (сіро-коричневого) кольору – зітліле сукно. Це – різновид *ковпака*. Виріб по периметру обшитий грубим, плетеним срібним шнуром. Характерною особливістю цієї моделі ковпака було дугасте формування країв з чотирьох сторін: над чолом, на потилиці і над вухами.

Крій виробу складався із прямокутного клаптика тканини, який вкривав голову від потилиці до чола; обабіч до нього були пришиті майже півкруглі вставки. Цікаво, що під цей ковпак у небіжчика волосся було обрізане на округло як спереду, так і ззаду. Подібну зачіску носили при довгих контушах і жупанах, які вийшли з моди біля 1748 року [Turnau, 1991, s. 51]. Цим же часом визначаємо верхню хронологічну межу побутування даного ковпака.

Голову небіжчиці з поховання III у крипті 3 покрили двома чепцями. Верхній чепець був пошитий із коричневого шовкового атласу і оздоблений по краю двома рядами мережива із металевих ниток. Він прикривав нижній ажурний чепець із золотої нитки (детальний аналіз чепців подано у статті А. Дронжковської у цьому ж випуску). Він виплетений у вигляді сіточки, густо вкритої візерунками розеток, вписаних у коло. Обидва чепці були покриті ще якоюсь тканиною білого кольору, довжина якої сягала нижче талії. Найімовірніше це була велика хустка, т.зв. “подвіка”. Ці хустки носили на чепцях, закриваючи при цьому щоки та шию, іноді й усю постать. Аналогічно, як у Дубні, була укладена подвіка, зображена на надгробку Катерини з Опалінських Чарнковської, яка померла біля 1570–1580 рр. [Turnau, 1991, foto 16].

Мода на подвійні головні убори була поширена впродовж XVII ст. Оздоблення чепців золотим чи срібним мереживом поширилося ще у другій половині XVI ст. У списку шляхетського інвентаря з 1631 р. згадується “сітчастий чепець” [Turnau, 1991, s. 26]. Подібні до вище описаних дубенських чепців головні убори були у вжитку на теренах Речі Посполитої досить тривалий час: др. пол. XVI ст. – XVII ст. Підтверджує це, наприклад, натрунний (?) портрет Гризельди Вишневецької (дружини Ієремії Вишневецького) з 1672 р., яка зображена у двох чепцях, нижній з яких – ажурний, виконаний на коклюшках [Український портрет..., 2004, с. 193, кат. 183]. Однак, починаючи з 60-х років XVII ст. моделі жіночих головних уборів починають змінюватися під впливом модних тенденцій, що йшли із Західної Європи. Що стосується “подвіки”, то вперше цей елемент головного убору згадується вже на початку XVI ст., а остання згадка походить з 1682 р. [Turnau, 1991, s. 26, 60].

Верхній одяг. У жупан було споряджено чоловіка з поховання II у крипті 3. Жупан пошили з такої ж тканини як і ковпак, тобто, із сукна. У місцях згину і по швах тканина зберегла темно-зелений колір. По краях жупан був обшитий срібним плетеним шнуром (фото 3). Для цієї моделі одягу притаманно кілька характерних особливостей. Виріб мав високий комірець-стійку, який по краю і по горизонтальному шву із пілочками був обшитий срібним шнуром. З цього ж шнура викладено петлі для гудзичків, на які жупан запинався аж до пояса. Пустотілі гудзички (не менше 18) конічної форми (діаметром 7 мм), виготовлені із тонкої срібної фольги, густо розміщалися один біля одного без проміжків. Комірець жупана був розщеплений і відхилений назовні. Обидві передні пілочки прикрашали срібні плетені стрічки шириною 6 мм, пришиті обабіч застібки на відстані 2 см. Відрізний рукав жупана, вшитий голівкою у пройму, завершувався обшитим срібним шнуром фігурним клапаном-манжетом, що вкривав кисть руки. Поли, з розрізами по боках, за довжиною сягали нижче середини гомілок. З внутрішнього боку жупан підшито коричневим (первісно кармазиновим) шовком.

Найдавніший зразок жупана, обшитого металевим шнуром, відомий із зображення на срібній плакетці, де представлено портрет Єжи Оссолінського з 1630–1635 рр. Із середини XVII ст. – це характерний декоративний елемент для жупанів, у які вдягалися представники найзаможнішої шляхти [Grupa, 2005, s. 86–87]. Поряд з цим дослідники відзначають, що жупани з високим комірцем-стійкою, співіснуючи з виробами із низьким комірцем, домінували впродовж другої половини XVI – першої половини XVII ст.; натомість у другій половині XVII ст. і у XVIII ст. переважали жупани з низьким комірцем-стійкою. До цього належить додати, що власне у першій половині XVII ст. набувають популярності жупани, у яких рукав завершувався видовженим фігурним манжетом, т.зв. “собаче вухо” [Drażkowska, 2006, с. 240–241]. Подібні моделі широко побутували і у другій половині XVII ст., поступово виходячи із моди. Жупани, що поєднували у своєму крої такі характерні елементи як металевий шнур для обшивки країв, густопосаджені без проміжків гудзички та рукав з манжетом “собаче вухо”, відомі із зображень на портретах XVII ст. [Український портрет..., 2004, с. 116, кат. 55; с. 152, кат. 120], наприклад, львівського аптекаря Павла Козловського, князя Миколая

Сенявського (фото 4). Беручи до уваги вище сказане, вважаємо за можливе датувати жупан із Дубна в цілому другою половиною XVII ст.

Сукня. Інший зразок верхнього одягу репрезентований сукнею із жіночого поховання III у крипти 3. Вона була пошита із шовкового репсу і складалася із корсету та спідниці. Корсет мав округлий виріз спереду і запинався на срібні гачки. Широкі довгі рукави були призбирані у складки на плечах і завершувалися вузьким манжетом на зап'ястях. На усю довжину кожен з рукавів оздоблювала широка стрічка мережива із металевих ниток; таке ж мереживо оздоблювало манжети. Передні пілочки корсету також прикрашали широкі мереживні стрічки, густо нашиті одна біля одної. Корсет прикривав довгу і широку спідницю, закріплену стрічкою на поясі. На талії спідниця була призбирана у густі дрібні бганки, а до низу спадала вільними широкими фалдами; спереду її оздоблювала широка стрічка із металевих ниток. Поділ сукні прикрашали два ряди мережива, аналогічного як на верхньому чепці.

Подібні сукні, що склалися з двох частин, легко надавалися до моделювання. За допомогою припасованого корсету формували верхню частину вбрання, а призбирана у талії спідниця, що розширювалася донизу, завершувала цілісний образ моделі. Такі сукні найохочіше носили впродовж XVII ст. [Turnau, 1991, s. 58].

Пояс. Небіжчик із поховання II поверх жупана був підперезаний сітчастим поясом, скрученим у джгут. Виріб виготовлений із шовкових ниток, які набули коричневого кольору (первісно, мабуть, кармазинового). Даний пояс репрезентує так звані секеські різновиди, що виплітали технікою спрангу. В інвентарних описах подібні пояси згадуються з 1648 р. [Turnau, 1991, s. 53]. Червоного кольору, скручені у джгут пояси, як елемент контушового строю, зображені на портретах Кшиштофа Збараського (1627), Івана Ходкевича (перша половина XVII ст.), Марка Собеського, Івана Даниловича (після 1646) [Український портрет..., 2004, с. 119, кат. 60; с. 126, кат. 71; с. 127, кат. 72, 74]. Сітчасті пояси становили характерний додаток до верхнього вбрання понад сто років. Ксьондз А. Кітовіч, згадуючи про них ще на початках правління Августа III, зазначав, що невдовзі їх замінили турецькі, перські та китайські вироби [Kitowicz, 1882, s. 276]. У другій половині XVIII ст. сітчасті пояси, переважно чорного кольору [Zarys historii..., 1966, s. 532, рис. 221], вже трактують як "старосвітські", тобто, як застарілий елемент серед нових модних тенденцій. Розвиток мануфактурного виробництва поклав край цьому давньому домашньому промислу [Turnau, 1991, s. 82].

Хронологія

Більшість знахідок, виявлених у заповненні об'єктів, походить із перевідкладених шарів і внаслідок цього мало придатні для визначення хронології та періодизації об'єктів. Не зважаючи на це, вони також виступають носіями важливої інформації. Так, присутність у заповненні котловану костельної колони ліпної кераміки маліцької культури сигналізує про сліди заселення цієї ділянки в епоху неоліту. Це тим ймовірніше, що речовий матеріал доби пізнього палеоліту – епохи бронзи був відзначений у заповненні могильних ям, відкритих в межах притвору храму [Гупало, 2006, с. 180–181].

Зафіксоване у притворі костелу (розкоп 1/2003 р.) підвищення материкового рівня має місце і в межах розкопу 2/2005 р. Найнижча точка залягання материка у притворі відзначена на глибині 2,00 м, у розкопі 2005 р. – на глибині 1,50 м з північного краю і 2,06 м – з південного краю. Перепад у 50 см на довжині майже 10 м по лінії захід-схід свідчить про лагідний схил пагорбу у західному напрямку; аналогічно помірним був і схил у південному напрямку, де фіксується перепад у 56 см на довжині майже 7 м. У світлі здобутих даних пагорбкувате піднесення висотою 206 м н. р. м. на західній околиці Дубна, що здійснювалося над заплавою річки Ікви, виступає як надзвичайно зручне місце для відкритого поселення впродовж кількох доісторичних епох. На жаль, рештки цього багаточислового поселення вщент знищило пізньосередньовічне кладовище та бернардинський костел, вимуруваний за нової доби.

Щодо ґрунтових безінвентарних поховань, відкритих у розкопі 2, їх усіх можна пов'язувати із бернардинською фазою. Проте з цієї сукупності виділяються не потривожені могильні ями (поховання 1, 3, 4, 5), які слід віднести до заключного етапу функціонування костелу. Початковим етапом бернардинської фази, безперечно, датуються поховання 8 і 10, які

перекривають котлован фундаменту костельної колони, тобто, ці поховання були здійснені у вже діючому храмі. Писемні джерела свідчать про те, що бернардинський костел був збудований і освячений 1 листопада 1629 р. [Art Wizyty..., 1838, s. 1]. Звідси поховання 8 і 10 належить датувати часом не раніше листопада 1629 року. До найдавніших відносяться також поховання 6, 7 і 9. Проте неможливо окреслити достовірно час їх здійснення; їх датування досить широке: андріївська – початок бернардинської фази. З андріївським цвинтарем, без сумніву, належить пов'язувати рештки знищених останків і домовин у заповненні поховань 6, 7, 8, 9, 10.

До бернардинської фази відноситься також і поховання 2. На підставі взуття, яке воно містило, ця могила, найімовірніше, була закладена у другій половині XVII – першій половині XVIII ст.

Значно складніше визначити час функціонування крипти 3. Цей гробівець перекривав поховання 8 і 10. Отже, побудова крипти була можлива лише у випадку, коли з моменту здійснення поховань 8 і 10 пройшов якийсь період часу. При цьому наявність під нижнім вінцем кам'яної кладки крипти (на рівні материка) фрагмента полив'яного горщика першої половини XVII ст. вказує, що це могло бути не раніше останнього десятиріччя першої половини XVII ст., тобто, в 40-х роках XVII ст. В цих обставинах дуже важливою є черговість здійснення перших поховань у гробівці. Факт, що останки жіночого поховання III залишилися не потривожені, вказує на те, що спочатку було здійснено поховання I, яке невдовзі зазнало профанації. З монастирських хронік відомо, що з усіх лихоліть, які пережив монастир, найжахливіший для дубенських бернардинів був 1648 рік, коли з початком українського визвольного руху 1648–1654 рр. дрібні козацькі загони пустошили Волинь [Батюшков, 1888, с. 170–171]. Власне тоді під час нападу одного з таких загонів на бернардинський монастир у Дубні, 1 жовтня 1648 р. був вбитий сповідник о. Андрій Лисаковський [Damirski, 1671, s. 132]. Найімовірніше, в ході пограбування костелу зазнало руйнації і поховання I у крипті, вхід у яку був доступний. Згодом у гробівці поховали жінку (поховання III). Крипту замурували, розібрали сходинок і засипали спуск до неї. Характерні особливості вбрання небіжки обмежують час здійснення поховання III в цілому XVII ст. Однак такий елемент головного убору як подвіка дозволяє датувати поховання жінки найпізніше початком 80-х роках XVII ст., тобто, воно було здійснене у проміжку 1648–1682 рр.

Щодо поховання II, то воно у крипті 3 є найпізніше. Небіжчик, літній чоловік, очевидно, був пов'язаний з раніш похованими особами родинними узами (можливо, це були його батьки). Цікаво, що з моменту замурування гробівця минуло достатньо часу аби забули місце входу у крипту, який шукали за допомогою “шурфу”. Уламок горщика на дні останнього свідчить, що крипту вдруге відкрили також у XVII ст. Складові частини вбрання (ковпак, жупан, пояс), у яке був споряджений чоловік, мають досить широкий діапазон ужиткування: друга половина XVII – 1748 р. Однак одночасно описані моделі зі своїми особливими елементами виступають, як правило, у другій половині XVII ст. Так аналогічна зачіска “під макітру”, довгий жупан з високим комірцем, густопосадженими гудзиками, з манжетом “собаче вухо” на рукаві зображені на портреті Миколая Сенявського, виконаному до 1683 р. (фото 4), на портреті Стефана Комарницького, виконаному у 1697 р. [Український портрет..., 2004, с. 97, кат. 14]. Це дає підставу обмежити час здійснення поховання II кн. XVII ст.

Підводячи підсумки, належить підкреслити, що поряд із підвітарною криптою, що становила конструктивну цілісність із храмом, відкрита і досліджена у 2005 році крипта 3 є найпершим і найдавнішим впускним родинним гробівцем, збудованим у бернардинському костелі.

* * *

Після завершення дослідження усі останки, виявлені під час розкопок, були зібрані в одну велику домовину-костницю. У двох інших аналогічних трунах знаходилися кістки, що походили з поховань у крипті 2 і з ґрунтових поховань у притворі. Усі ці домовини були підготовлені до перезахоронення, яке відбулося 11 вересня у день свята Усікновення голови Іоанна Хрестителя. Заупокійну Літургію відправив єпископ Рівненський і Острозький Даниїл

разом зі священиками Дубенського Благодійня. Останки, виявлені у 2002, 2003 і 2005 рр., перезахоронили у підвітарній крипти, біля східної стіни, поряд з останками, виявленими у 1995–1997 рр. і перезахороненими тут же у 1999 р.

ЛІТЕРАТУРА

Батюшков П. Н.

1888 Волинь (исторические судьбы юго-западного края). – СПб.

Гупало В.

1997 Звіт про результати роботи Дубенської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1997 рік // Науковий архів ІУ НАН України. – Львів.

2005 До проблеми дослідження криптових поховань // АДЛУ – Львів. – Вип. 8. – С. 388–399.

2006 Середньовічний цвинтар при костелі св. Андрія у Дубні // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 166–184.

Опись

1855 Опись упраздненному Бернардинскому костелу в городе Дубно. – ЦДІА України, ф. 442, оп. 85, сп. 54а.

Охріменко Г., Кучинко М., Кубицька Н.

2003 Розвиток керамічного виробництва на Волині. – Луцьк. – 246 с.

Свєшніков І. К.

1993 Битва під Берестечком. – Львів. – 301 с.

Тарутінова І. В.

1996 Історична записка. Комплекс споруд монастиря Бернардинів в місті Дубно Рівненської області. – Машинопис. – Науковий архів Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно. – Київ.

Український портрет

2004 Український портрет XVI–XVIII століть. – Київ. – 351 с.

Акт

1838 Akt Wizyty Jeneralnej Kościoła i Klasztoru xsięży Bernardynów Dubieńskich Przez NPJX-a Prowincyała Zakonu Bernardyńskiego Lektora S-tej Teologii Definitora Habitualnego Cypriana Wiszniewskiego Roku 1838 M-ca lipca odprawiony. – Фонди Національного музею у Львові. – Інв. РКЛ-708.

Damirski C.

1671 Chronica Provinciae Poloniae.

Drążkowska A.

2006 Jedwabna odzież grobowa z XVII i XVIII wieku wydobyta w kościele p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Dubnie (Ukraina) // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 239–246.

Grupa M.

2005 Ubiór mieszczan i szlachty z XVI-XVIII wieku z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu. – Toruń.

Hadamik Cz.

2005 Ekspansja ceramiki białej na przykładzie Chęcin // Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do problematyki badawczej. – Kielce-Łagów. – S. 41–72.

Hupało W.

1998 Wstępne badania w obrębie klasztoru Podboreckiego na Wołyniu // MSROA. – T. XIX. – S. 233–248.

Kitowicz A.

1882 Pamiętniki do panowania Augusta III i Stanisława Augusta. – Lwów.

Lelek R.

2004 Ceramika z zamku w Korzkwi (XVI–XVII w.). – Kraków. – 100 s.

Trzeciński M.

2005 Ceramika biała w średniowiecznym i nowożytnym Płocku // Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do problematyki badawczej. – Kielce-Łagów. – S. 73–81.

Turnau I.

1991 Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa.

Zarys

1966 Zarys historii włókiennictwa na ziemiach Polskich do końca XVIII wieku / pod red. I. Kamińskiej i I. Turnau. – Wrocław-Warszawa-Kraków.

Vira HUPALO

INVESTIGATIONS OF THE CRYPT 3 UNDER FORMER BERNARDYNIAN CATHOLIC
CHURCH IN DUBNO

The paper examines the results of investigations of the prayers hall of former Bernardynian Catholic Church in Dubno. Traces of ten burials were discovered during the excavations, but only three were examined. Two periods of activity of Catholic cemetery: andriivs'ka and bernardyns'ka – were distinguished on the base of chronicles' data. Small family crypt (crypt 3) was also found. It contains three burials (woman and two men). They were dated back to XVII century on the base of remains of silk clothes.